

مسائل اخلاقی ریسک و تأثیر آن بر مدیریت

دکتر معصومه موحدنیا
دکتر عبدالله توکلی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زمستان ۱۴۰۱

موحدنیا، معصومه، ۱۳۴۳ -
مسائل اخلاقی ریسک و تأثیر آن بر مدیریت / معصومه موحدنیا، عبدالله توکلی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۱.
دوازده، ۲۷۶ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۶۵۲: مدیریت: ۴۵)
ISBN: 978-600-298-428-9
بها: ۱۰۰۰۰۰ ریال
فهرست نویسی براساس اطلاعات فیپا.
کتابنامه، ص. [۲۷۱]-۲۷۶: همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.
۱. مدیریت ریسک -- جنبه‌های اخلاقی. ۲. Risk management -- Moral and ethical aspects. ۳. مدیریت ریسک
-- جنبه‌های مذهبی -- اسلام. ۴. Risk management -- Religious aspects. الف. توکلی، عبدالله، ۱۳۴۶. -
ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
HD۶۱ ۶۵۸/۱۵۵
شماره کتابشناسی ملی
۹۰۱۲۴۱۲

مسائل اخلاقی ریسک و تأثیر آن بر مدیریت

مؤلفان: دکتر معصومه موحدی‌نیا (هیئت علمی دانشگاه قم)، دکتر عبدالله توکلی (هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ناظر: دکتر محمدسعید تسلیمی

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: زمستان ۱۴۰۱

تعداد: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۱۰۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات)

۳۷۱۸۵-۳۱۵۱. ص. پ. ۳۲۸۰۳۰۹۰، ۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروشگاه اینترنتی: <http://rihu.ac.ir/fa/book>

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به‌عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی علیه‌السلام، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۶۵۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر افزون بر استفاده در سازمان‌ها و شرکت‌ها می‌تواند به‌عنوان منبع درس «مبانی مهندسی مالی و مدیریت ریسک» برای دانشجویان «رشته مدیریت مالی» در مقطع کارشناسی ارشد و منبع درس «مدیریت ریسک مالی پیشرفته» برای دانشجویان «رشته مالی» در مقطع دکتری مورد استفاده قرار گیرد.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلفان محترم اثر، سرکار خانم دکتر معصومه موحدنیا و جناب آقای دکتر عبدالله توکلی، و نیز ناظر محترم، جناب آقای دکتر محمدسعید تسلیمی سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۳	رویکرد اخلاقی در بررسی ریسک
۵	انواع پژوهش‌های اخلاقی
۹	مسئله اخلاق
۱۰	اهداف تحقیق
۱۰	اهمیت، ضرورت و موارد کاربرد
۱۱	پرسش‌های اصلی تحقیق
۱۱	واژگان و اصطلاحات
۱۱	واژگان و اصطلاحات پژوهش در حوزه ریسک
۱۵	واژگان و اصطلاحات پژوهش در حوزه فلسفه اخلاق
۱۷	واژگان و اصطلاح‌های پژوهش در حیطه مشترک ریسک و فلسفه اخلاق

فصل اول: ریسک

۱۹	مقدمه
۲۰	سیر تطور معنای لغوی و اصطلاحی ریسک
۲۰	الف) سیر تطور معنای لغوی
۲۲	ب) سیر تطور معنای اصطلاحی
۲۴	مفهوم عرفی متأثر از فرهنگ‌ها
۲۵	ریسک و خطر
۲۶	احتمال و عدم اطمینان
۲۹	تعریف منتخب ریسک
۳۰	تحلیل ریسک
۳۰	مفهوم تحلیل ریسک
۳۰	پیشینه تحلیل ریسک

۳۱	رویکردها درباره تحلیل ریسک
۳۶	بررسی رویکردهای تحلیل ریسک
۳۶	مرحله اول: تعریف و تعیین
۳۶	مرحله دوم: ارزشیابی
۳۶	مرحله سوم: مدیریت
۳۷	مفهوم ارزشیابی ریسک
۳۹	ارزشیابی و مدیریت ریسک
۴۰	روش ارزشیابی ریسک
۴۰	روش ارزشیابی ریسک با استفاده از رویکرد علم تجربی یا بدون آن
۴۱	نقد روش کمی در ارزشیابی ریسک
۴۳	روش‌های کیفی
۴۳	نقد روش کیفی در ارزشیابی ریسک
۴۴	هدف تحلیل ریسک

فصل دوم: مدیریت ریسک

۴۵	مقدمه
۴۷	اصول مدیریت ریسک
۴۹	چارچوب مدیریت ریسک
۵۰	الف) رهبری و تعهد
۵۲	ب) ادغام و ایجاد انسجام در مدیریت ریسک
۵۲	ج) طراحی
۵۳	درک سازمان و زمینه آن
۵۳	بیان تعهد مدیریت ریسک
۵۴	تعیین نقش‌های سازمانی، اختیارات، مسئولیت‌ها و پاسخ‌گویی‌ها
۵۴	تخصیص منابع
۵۵	برقراری ارتباط و مشورت
۵۶	د) اجرا
۵۷	ه) ارزیابی
۵۷	و) بهبود
۵۷	فرایند مدیریت ریسک
۵۸	الف) ارتباط و مشورت
۵۹	ب) قلمرو، زمینه و معیارها
۵۹	تعریف قلمرو
۶۰	زمینه خارجی و داخلی
۶۱	تعریف معیارهای ریسک

۶۱	.....	ج) ارزشیابی ریسک
۶۲	.....	شناسایی ریسک
۶۳	.....	تجزیه و تحلیل ریسک
۶۴	.....	ارزیابی ریسک
۶۵	.....	د) درمان ریسک
۶۵	.....	انتخاب گزینه‌های درمان ریسک
۶۶	.....	آماده‌سازی و اجرایی‌کردن برنامه‌های درمان ریسک
۶۷	.....	هـ) نظارت و بازبینی
۶۷	.....	و) ضبط و گزارش
۶۸	.....	پژوهش‌های اخلاقی و مدیریت ریسک

فصل سوم: فلسفه اخلاق و نظریه‌های اخلاقی در حوزه هنجاری

۶۹	.....	مقدمه
۷۰	.....	مفهوم‌شناسی اخلاق
۷۲	.....	مسئله و موضوع اخلاق از نظر فیلسوفان
۷۳	.....	مسئله اخلاق و مدیریت ریسک
۷۴	.....	انواع پژوهش‌های اخلاقی
۷۴	.....	اخلاق توصیفی
۷۵	.....	فلسفه اخلاق
۷۶	.....	فرااخلاق
۷۹	.....	اخلاق هنجاری
۸۱	.....	نظریه‌های اخلاقی در حوزه اخلاق هنجاری
۸۲	.....	نظریه‌های اخلاقی پیامدگرای سودگرا
۸۴	.....	تقریر کلی نظریه سودگرایی
۸۵	.....	سودگرایی و ماهیت سود: لذت‌گرا
۸۸	.....	شیوه و روش جمع لذت‌ها در نظریه‌های سودگرا
۹۱	.....	نظریه‌های سودگرایی لذت‌ناگرا
۹۳	.....	سودگرایی و در معرض سود
۹۳	.....	سودگرایی خودگرا
۹۴	.....	الف) تصمیم و ارزیابی رفتار خویش
۹۴	.....	ب) تصمیم و ارزیابی رفتار دیگران با ملاک خودگرایی
۹۵	.....	سودگرایی دگرگرا
۹۶	.....	سودگرایی بر اساس عامل سود
۹۷	.....	سودگرایی قاعده‌محور
۹۹	.....	سودگرایی عمل‌محور

۱۰۰	..... سودگرایی عام‌گرا
۱۰۱	..... سودگرایی انگیزه‌محور
۱۰۲	..... بررسی و نقد نظریه‌های سودگرایی پیامدگرا
۱۰۲	..... عوامل مؤثر در تصمیم و انتخاب در نظریه‌های سودگرا
۱۰۳	..... وحدت‌انگاری یا کثرت‌انگاری در ارزش
۱۰۴	..... نسبت تقریرهای سودگرایی با یکدیگر
۱۰۴	..... نسبت نظریه‌های سودگرا با نظریه وظیفه‌گرا
۱۰۵	..... لذت‌گرایی و نقد منتقدان
۱۰۸	..... نظریه‌های ناپایامدگرا: وظیفه‌گرا
۱۰۹	..... وظیفه‌گرایی کانت
۱۱۰	..... قواعد و اصول اخلاقی کانتی
۱۱۴	..... قواعد شخصی و قواعد عام اخلاقی
۱۱۵	..... تکالیف و اقسام آن
۱۱۶	..... الف) تکالیف انسان نسبت به خود
۱۱۷	..... ب) تکالیف نسبت به دیگران
۱۱۸	..... نقد دیدگاه کانت
۱۱۹	..... وظیفه‌گرایی راس؛ وظایف در نگاه نخست و وظایف در مقام عمل
۱۲۱	..... بررسی و نقد نظریه راس
۱۲۲	..... وظیفه‌گرایی مرکب فرانکنا
۱۲۴	..... اخلاق فضیلت‌گرا
۱۲۵	..... فضیلت عقلانی و اخلاقی
۱۲۷	..... فضیلت‌محوری؛ جامعه و عدالت
۱۲۸	..... بررسی و نقد
۱۳۰	..... نظریه‌های اخلاقی متفکران مسلمان و تقریرهای متفاوت آن
۱۳۲	..... پیامدگرایی الهیاتی در اخلاق اسلامی
۱۳۴	..... فضایل در اخلاق اسلامی
۱۳۵	..... نظریه‌های اخلاقی مکمل یکدیگر

فصل چهارم: مسائل و نظریه‌های اخلاق در حوزه فرااخلاق

۱۳۷	..... مقدمه
۱۳۹	..... نظریه‌های اخلاقی و چارچوب‌های کلی اخلاقیات
۱۳۹	..... واقع‌گرایی و ناواقع‌گرایی
۱۴۱	..... عین‌گرایی و ذهن‌گرایی
۱۴۳	..... شناخت‌گرایی و ناشناخت‌گرایی
۱۴۶	..... نسبی‌گرایی و مطلق‌گرایی

۱۴۶	نسبی‌گرایی و مطلق‌گرایی در اخلاق توصیفی
۱۴۷	خوب و بد در اندیشه نسبی‌گرایی فرهنگی
۱۴۸	نسبی‌گرایی و مطلق‌گرایی در فرااخلاق و اخلاق هنجاری
۱۵۰	بررسی نسبی‌گرایی
۱۵۱	مسئولیت اخلاقی
۱۵۳	سودگرایی، وظیفه‌گرایی و مسئولیت اخلاقی
۱۵۵	نظریه توجیه و اقسام آن
۱۵۵	روش‌های توجیه
۱۵۶	درون‌گرایی؛ میناگرایی و انسجام‌گرایی
۱۵۸	برون‌گرایی؛ وثاقت‌گرایی و نظریه علی
۱۵۸	نظریه خیر و ارزش
۱۵۹	تنوع معنایی ارزش
۱۶۲	مسائل اخلاقی ارزش‌ها: عینیت، شناخت و وحدت
۱۶۶	راه وصول به ارزش و مطلوب‌ها
۱۶۷	شناخت ارزش‌ها از طریق اندیشه فیلسوفان
۱۷۱	شناخت ارزش‌ها مبتنی بر واکنش مردم
۱۷۲	ارزش‌ها و رتبه‌بندی آنها در نظر متفکران مسلمان
۱۷۳	تقدم لذت عقلی بر لذت غیرعقلی
۱۷۴	تقدم لذت سازگار با فطرت
۱۷۵	تقدم لذت اخروی
۱۷۷	رابطه بین نظریه‌های اخلاقی
۱۷۷	رابطه نظریه‌های فرااخلاق با نظریه‌های اخلاق هنجاری
۱۷۹	رابطه بین نظریه‌های اخلاقی در حوزه فرااخلاق

فصل پنجم: اخلاق ریسک

۱۸۱	مقدمه
۱۸۲	مفهوم‌شناسی و صورت‌بندی اخلاق ریسک
۱۸۴	صورت‌بندی اول: رابطه دوسویه اخلاق و ریسک
۱۸۵	تبیین نظریه هانسون درباره رابطه ریسک و اخلاق
۱۸۸	صورت‌بندی دوم: تحلیل ریسک، بخشی از فلسفه اخلاق (هنجاری)
۱۹۱	بررسی و نقد
۱۹۳	صورت‌بندی سوم: نظریه اخلاق، به مثابه روش تصمیم‌گیری
۱۹۴	تحلیل ریسک و هدف اخلاق

فصل ششم: مسائل اخلاقی ریسک: ارزش و ریسک

مقدمه	۱۹۷
تکمیل تحلیل ریسک بر اساس نظریه ارزش: راه وصول به ارزش‌ها	۱۹۸
به دست آوردن معیار ارزش‌ها با سنجش نظر مردم	۱۹۸
اهمیت خواست مردم از نظر شهید مطهری	۱۹۹
به دست آوردن معیار ارزش‌ها از نظریه‌های اخلاقی	۲۰۰
ارزش‌های غیرمرتبط به اخلاق و ارزشیابی ریسک	۲۰۱
نظریه اخلاقی: اصلاح و بهبود ارزشیابی ریسک	۲۰۲
ارزش‌های ذاتی یا ابزاری	۲۰۲
ارزش‌های انضمامی: فردی یا اجتماعی	۲۰۴
مسئله تقدم و تأخر ارزش‌های فرد و اجتماع	۲۰۴
تقدم خواست‌ها مشروط به شرایط است	۲۰۶
تقدم اکثریت بر اقلیت از دیدگاه علامه طباطبایی	۲۰۹
مسئله تقدم و تأخر ارزش‌های متفاوت یک فرد	۲۱۰
امکان جبران و بدیل پذیری ارزش‌ها	۲۱۱
نتایج	۲۱۲
بررسی و نقد	۲۱۳
سنجش نظر مردم و معیارها در نظریه‌های اخلاقی مکمل یکدیگر	۲۱۳
واقع‌گرایی و ناواقع‌گرایی، عین‌گرایی و ذهن‌گرایی و تحلیل ریسک	۲۱۵
نقدی بر وابستگی تحلیل ریسک به اخلاق در مسئله ارزش	۲۱۶
ارزش آزاد و ارزش بنیان بودن ریسک	۲۱۶
مشکلات ترجیحات و خواست مردم در ارزشیابی ریسک	۲۱۷
وجود خواسته‌های نامعقول	۲۱۷
امیال روان بیمارگونه	۲۱۸
ذهنی بودن ارزش‌ها و مشکل توافق عمومی مردم	۲۱۹
راه‌حل: خواست‌های موجه و مدلل (با دلیل)	۲۱۹
خطای درجه اول و ریسک	۲۲۰
رابطه «ارزش» و «الزام» و ریسک	۲۲۱
مشکل فلسفی مغالطه طبیعت‌گروانه و ریسک	۲۲۲
مشکل رتبه‌بندی میان امیال و ترجیح‌ها	۲۲۳
میزان رشد عقلی مردم و ارتباط آن با ارزشیابی ترجیح‌ها	۲۲۳
تأثیر نظریه اخلاقی در تحقیق میدانی ارزشیابی ریسک	۲۲۳
تأثیر ایمان و کفر در تحلیل ریسک از دیدگاه علامه طباطبایی	۲۲۶

فصل هفتم: مسائل اخلاقی ریسک؛ توجیه، مقبولیت، مسئولیت ریسک و چارچوب اخلاقی تصمیم

۲۳۱	.....	مقدمه
۲۳۲	.....	توجیه تحمیل ریسک
۲۳۳	.....	مقبولیت ریسک
۲۳۴	.....	سودگرایی و مقبولیت ریسک
۲۳۴	.....	مقبولیت ریسک از منظر «در معرض ریسک»
۲۳۵	.....	بررسی فرض‌ها
۲۳۸	.....	مقبولیت ریسک از منظر تصمیم‌گیرنده
۲۳۹	.....	نقد رویکرد سودگرایانه در ارزشیابی مقبولیت ریسک
۲۴۰	.....	وظیفه‌گرایی و ریسک مقبول
۲۴۲	.....	رابرت نوزیک و ریسک مقبول
۲۴۵	.....	مسئولیت اخلاقی و ریسک
۲۴۵	.....	سودگرایی و مسئولیت اخلاقی در برابر ریسک
۲۴۷	.....	وظیفه‌گرایی و مسئولیت اخلاقی در برابر ریسک
۲۴۸	.....	فضیلت‌گرایی و مسئولیت اخلاقی در برابر ریسک
۲۴۸	.....	چارچوب‌های اخلاقی تصمیم
۲۴۸	.....	عدالت، محور تصمیم‌های فردی و اجتماعی
۲۴۹	.....	عدالت مبتنی بر تعادل و اعتدال
۲۵۱	.....	عدالت در چارچوب برابری مبتنی بر انصاف
۲۵۳	.....	عدالت مبتنی بر استحقاق
۲۵۴	.....	عقلانیت، محور تصمیم فردی و اجتماعی
۲۵۵	.....	سطوح عقلانیت در فلسفه اخلاق
۲۵۶	.....	عقلانیت تصمیم با چارچوب‌های عقل نظری و عقل عملی
۲۵۶	.....	عقلانیت تصمیم با چارچوب سازواری
۲۶۱	.....	عقلانیت ریسک
۲۶۵	.....	چارچوب عقلانیت برای در معرض ریسک
۲۶۷	.....	اخلاق و تاریخ‌مندی تحلیل ریسک
۲۶۹	.....	منابع

مقدمه

انسان از ابتدای حیاتش برای سامان دادن به زندگی اجتماعی، تأمین رفاه و نیک زیستن در تلاش است؛ از این رو همه تصمیم‌ها و رفتارهایش را در مسیر همین هدف تنظیم می‌کند. استفاده از تمامی ظرفیت‌های علمی و به‌ویژه اخلاقی، از راه‌های اصلی برای رسیدن به این هدف تلقی می‌شود. در عین حال ناآگاهی و شناخت ناقص انسان از خود و محیطش از یک سو و شناخت ناقص وی از پیامد تصمیم‌ها و رفتارهایش از سوی دیگر و در نهایت حوادث ناخواسته (طبیعی یا غیرطبیعی)، از جمله مهم‌ترین موانع برای زندگی نیک در سطح فردی و اجتماعی به شمار می‌آید؛ زیرا زمانی که اطلاع کافی در اختیار تصمیم‌گیرنده نباشد، ممکن است اتخاذ هر تصمیم سبب بروز خطر و آسیب برای فرد، گروه، سازمان و محیط شود؛ از این رو تصمیم‌گیری^۱ بدون شناخت و تعیین پیامدهای رفتار و تصمیم‌ها، کار پسندیده‌ای نیست. در نتیجه می‌توان گفت بهینه‌ترین حالت برای تصمیم‌گیری، زمانی است که اطلاعات کافی برای تصمیم‌های فردی، گروهی و سازمانی در دسترس بوده، یعنی تصمیم‌گیران در شرایط اطمینان^۲ قرار داشته باشند؛ اما اگر این حالت بهینه در دسترس تصمیم‌گیران نباشد، مانند مواردی که اطلاعات ناکافی و یا اندک در اختیار داشته باشند، چگونه باید کار تصمیم‌سازمان یابد؟ دشواری پاسخ به این پرسش، توجه علوم مختلف مرتبط با تصمیم‌گیری را به حق به بحث عدم اطمینان،^۳ خطر^۴ و

---

1. Decision making

2. Certainty

3. Uncertainty

4. Hazard

ریسک^۱ جلب کرده است. در اینجا باید به چند مسئله توجه کرد:

نخست اینکه این مهم در گفتار و نوشتار مدیران در سازمان با استفاده از اصطلاح «عدم اطمینان» در ارتباط با ریسک‌ها منعکس می‌شود و به‌طور معمول در بیانیه‌های سیاستی سازمان، به‌ویژه در مورد مدیریت ریسک مشاهده می‌شود. عموماً این «عدم اطمینان» از طریق مصاحبه با مدیران و از طریق شواهد در عملکردها و اظهارنظرهای مدیران در این مورد تأیید می‌شود (ISO 31000, 2009).

به همین دلیل، مدیریت ریسک در میان فرایندهای مدیریت سازمان به‌عنوان یک فرایند اصلی در نظر گرفته می‌شود؛ به‌گونه‌ای که ریسک‌ها به میزان تأثیری که بر عدم اطمینان از تحقق اهداف سازمان دارند موردتوجه قرار می‌گیرد. ساختار و فرایند حکمرانی نیز بر اساس چگونگی بنیان مدیریت ریسک سامان می‌یابد؛ به همین دلیل مدیران، مدیریت ریسک اثربخش را برای رسیدن به اهداف سازمان ضروری تلقی می‌کنند (همان).

مسئله دوم اینکه ریسک در علوم مختلفی موردتوجه صاحب‌نظران بوده و کانون بحث‌های زیادی قرار گرفته است؛ اما در یک نگاه کل‌نگر می‌توان گفت پژوهش‌ها درباره ریسک با رویکردهای^۲ متفاوت از جمله فلسفی،^۳ اخلاقی^۴ و فقهی-حقوقی^۵ قابل طرح است:

۱. رویکرد فلسفی: به تأثیر رویکردهای مختلف جهان‌شناسی و معرفت‌شناسی در تبیین مفهوم ریسک، چگونگی مواجهه با ریسک و علل وقوع ریسک و مانند آن توجه می‌کند؛ برای نمونه، در انسان‌شناسی با توجه به تعریفی که از انسان ارائه می‌شود، می‌توان میزان ریسک‌پذیری وی را مشخص کرد و یا به این پرسش که فهم انسان از ریسک به کدام‌یک از قوای او مربوط است، پاسخ داد.

۲. رویکرد اخلاقی: به درست و نادرست بودن تصمیم در شرایط ریسک، نقش ارزش‌ها در تعریف ریسک، توجیه تصمیم‌های خطرآفرین و شرایط احراز اخلاقی بودن تصمیم‌های

-
1. Risk
  2. Approach
  3. Philosophical
  4. Ethical
  5. Legal –Jurisprudential– Approach / Legal –feghh Approach

خطرآفرین و چگونگی مواجهه با پیامدهای تصمیم‌های خطرآفرین توجه می‌کند و به مسائلی مانند مقبولیت،^۱ توجه،^۲ عقلانیت^۳ و مسئولیت^۴ در این‌گونه تصمیم‌ها می‌پردازد.

۳. رویکرد فقهی - حقوقی: این رویکرد به قواعد فقهی و رویکردهای حقوقی ناظر بر ریسک مدیریت و الزامات و پیامدهای مرتبط با آن می‌پردازد.

بدیهی است بررسی سه رویکرد فوق نیازمند وقت و توان کافی از سویی و ارائه حجم قابل توجهی از مطالب است که جمع این‌ها در یک اثر ممکن نیست؛ از این‌رو با توجه به محدودیت‌های موجود، این پژوهش عهده‌دار بررسی ریسک و مدیریت آن از منظر رویکرد اخلاقی است و به رویکرد فلسفی هم به میزان تأثیرش بر رویکردهای اخلاقی توجه می‌کند و بررسی رویکرد فقهی - حقوقی و فلسفی محض را به پژوهش‌های دیگر وامی‌نهد.

از سوی دیگر وقتی از مدیریت ریسک سخن به میان می‌آید، روشن است که بحث مرتبط با تصمیم‌گیری است؛ وظیفه‌ای که در دانش مدیریت بسیار مهم و اساسی هست؛ به طوری که برخی آن را جوهره مدیریت نامیده‌اند؛ زیرا مدیران در مقام اجراکنندگان یافته‌ها و نظریه‌های سازمان و مدیریت با فضایی آکنده از تصمیم و تصمیم‌گیری مواجه‌اند؛ به همین دلیل همواره مدیران «در معرض ریسک» هستند و باید برای کنترل و اداره و جلوگیری از پیامدهای نامطلوب آن، تدابیر لازم را اتخاذ کنند؛ از این‌رو به نظر می‌رسد وظیفه صاحب‌نظران مدیریت است که با کمک اندیشمندان حوزه علم اخلاق، فلسفه اخلاق و... چارچوب‌ها و راهکارهای مناسب برای جلوگیری از این وضعیت دشوار و راه‌های برون‌رفت از آن را ارائه نمایند. در نتیجه مشخص می‌شود که بررسی مسائل اخلاقی ریسک و تأثیر آن بر مدیریت مسئله اصلی این پژوهش است.

رویکرد اخلاقی در بررسی ریسک

همان‌طور که گذشت از ابتدای حیات انسان، توجه به اخلاق، بخشی از زندگی وی بوده است؛ به طوری که همواره زندگی سعادت‌مند و چگونگی سامان‌دادن به آن در پرتو اخلاق یکی از

-
1. Acceptability
  2. Justification
  3. Rationality
  4. Responsibility

دغدغه‌های اصلی وی تلقی می‌شد؛ از این رو بخشی از تلاش انسان، صرف تحقق این مهم و مطالعه درباره آن شده است. در عین حال بررسی سیر مطالعات اخلاق نشان می‌دهد که پژوهش‌ها درباره «اخلاق» تا پیش از زمان معاصر، بخشی از مطالعات فلسفی یا پژوهش‌های حوزه دین محسوب می‌شد؛ ولی تحولات تفکر بشری و تقسیم‌بندی‌های جدید علوم، اخلاق را به عنوان یک رشته علمی مستقل به رسمیت شناخت و این حوزه علمی سامان یافته‌تر از پیش گردید. در این میان، پژوهش‌های جامعی در مورد زندگی اخلاقی انسان انجام گرفته و نظریه‌ها و تبیین‌های مختلفی از اخلاق و مسائل اخلاقی ارائه شد.

یکی از حوزه‌های این مطالعات بحث «بررسی نوع ارتباط و تأثیر و تأثر اخلاق و ریسک» در سطوح متفاوت و قلمروهای مختلف از جمله مدیریت است. رویکرد اخلاقی به ریسک از دو جهت اهمیت دارد: نخست اینکه تصمیم در حالت ریسک چه مؤلفه‌هایی دارد و نقش اخلاق در تبیین ماهیت این مؤلفه‌ها چیست؟ ملاحظات و باید و نبایدهای اخلاقی در این سنخ از تصمیم‌ها کدام است؟ دوم اینکه تأثیر عدم اطمینان بر نظریه‌های اخلاقی چیست؟ آیا نظریه‌های اخلاقی در این شرایط کارآمدی لازم را دارند؟ آیا بین نظریه‌های اخلاقی از این جهت تفاوت وجود دارد؟

بحث نخست به مسائل اخلاقی تصمیم در حالت عدم قطعیت توجه دارد و با عنوان «اخلاق عدم قطعیت و عدم اطمینان» مطرح می‌شود و بحث دوم، بحثی درون‌اخلاقی است و ذیل عنوان «عدم قطعیت اخلاقی» مورد توجه قرار می‌گیرد.

تمرکز اصلی این کتاب به بحث نخست معطوف است و از این دیدگاه، نظریه‌های اخلاقی را بررسی می‌کند؛ به عبارت دیگر، در این نوشتار نظریه‌های اخلاقی از جهت تأثیرشان بر تصمیم مهم تلقی می‌شوند؛ به همین دلیل توجه و تبیین جزئیات نظریه‌های اخلاقی ضروری می‌نماید؛ برای نمونه، اینکه در یک تصمیم قواعد اخلاقی مسیر بهتری را در هدایت رفتار ایفا می‌کنند یا پیامدهای آن، مسیر تصمیم را روشن‌تر می‌سازد، بر اساس نظریه‌های قاعده‌محور، تصمیم‌گیرنده باید تلاش کند قواعد اخلاقی مشخص شده را در تصمیمات رعایت نماید و تصمیم‌گیرنده بر مبنای نظریه‌های پیامد‌محور باید به شناخت پیامد تمرکز داشته باشد. در عین حال به هنگام تعارض بین ارزش‌های فردی و اجتماعی، تصمیم‌گیرنده باید بر اساس نظریه‌های اخلاقی، معیاری را برای تقدم یکی بر دیگری بیابد. همچنین نظریه‌های اخلاقی

معیارهای عامی برای مشخص کردن اینکه انسان در برابر چه امری مسئولیت اخلاقی دارد یا اینکه شرایط مقبولیت تصمیم در حالت آسیب چیست مطرح می‌کنند. در فصل سوم این اثر، شرح جزئی از نظریه‌های اخلاقی ارائه شده و راه را برای صورت‌بندی اخلاق ریسک در فصل پنجم هموار ساخته است و در نهایت در فصل ششم و هفتم مباحث مطرح شده در فصل‌های پیشین از منظر ریسک بازنگری می‌شود؛ هرچند ممکن است این روش به تکرار بینجامد، اما به خواننده کمک می‌کند که در شرایط ریسک، آگاهانه تصمیم گرفته و مسیر خود را انتخاب کند. آیا تصمیم مبتنی بر سودگروی اخلاقی درست است یا تصمیم مبتنی بر تکلیف؟ آیا باید به فضایل توجه کرد یا قواعد اخلاقی؟ ارزش فردی مهم است یا ارزش اجتماعی...؟ و در آخر اینکه مدیر باید گامی فراتر نهد و در فرایند تصمیم، هم ریسک تصمیم را در نظر بگیرد و هم مسائل اخلاقی آن را.

انواع پژوهش‌های اخلاقی

امروزه، حوزه پژوهش‌های اخلاقی در شاخه‌های اخلاق توصیفی^۱، فرااخلاق^۲، اخلاق هنجاری^۳ و علم اخلاق به بحث و بررسی مسائل اخلاق پرداخته‌اند، اما در این پژوهش به مسائل اخلاقی ریسک از موضع فلسفه اخلاق^۴، یعنی فرااخلاق و اخلاق هنجاری، توجه خواهد شد.

مقصود از پژوهش‌های فرااخلاق، مطالعاتی است که چارچوب و منطق تفکر اخلاقی انسان را تعیین می‌کند. این چارچوب به دو پرسش پاسخ می‌دهد؛ سرشت داورهای اخلاقی^۵ انسان چیست؟ و روش شناخت داورهای اخلاقی^۶ انسان کدام است؟ در بخش پاسخ به پرسش نخست، یعنی تبیین سرشت داورهای اخلاقی، دیدگاه‌های

-
1. Descriptive Ethics
  2. Meta Ethics
  3. Normative Ethics
  4. Philosophy of Ethics
  5. The nature of moral judgments
  6. Method of recognizing moral judgments

مختلف عموماً تلاش می‌کنند شرح دهند که «خوب»^۱ و «باید»^۲ چه معنایی دارد؟ و تعریف آنها چیست؟ در پاسخ به پرسش دوم، یعنی روش شناخت داوری‌های اخلاقی، در مباحث فرااخلاق تلاش می‌شود اصولی برای ارائه تعریف «خوب» تبیین شود و مشخص گردد که آیا «خوب» به معنای «لذت»^۳ است یا اینکه «خوب» به معنای «امر مورد تأیید جامعه» است؟ و اینکه آیا «حقایق اخلاقی»^۴ امور واقعی‌اند و در خارج از ذهن انسان وجود دارند یا اینکه اموری اعتباری و ذهنی هستند؟ (گنسلر،^۵ ۱۳۸۵، ص ۳۱).

از این رو می‌توان گفت در فرااخلاق جنبه‌های مختلف هستی‌شناسی،^۶ معرفت‌شناسی،^۷ زبان‌شناسی^۸ و روان‌شناسی^۹ اخلاقیات^{۱۰} بررسی شده و نظریه‌هایی در این باره ارائه می‌شود که نظریه‌های واقع‌گرا و ناواقع‌گرا،^{۱۱} شناخت‌گرا و ناشناخت‌گرا،^{۱۲} نسبی‌گرا و مطلق‌گرا^{۱۳} از آن جمله‌اند. این نظریه‌های مختلف بر یکدیگر تأثیرگذارند و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند؛ برای نمونه، پذیرش موضع واقع‌گرا یا ناواقع‌گرا در بحث‌های دیگری مانند شناخت‌گرایی یا ناشناخت‌گرایی و نظریه ارزش مؤثر است (مک ناتن،^{۱۴} ۱۳۸۳، ص ۱۲-۱۳۹). افزون‌تر اینکه تبیین سرشت داوری‌های اخلاقی انسان و روش شناخت داوری‌های اخلاقی وی بر «تعریف خوب» و بر «واقعی یا اعتباری بودن حقایق اخلاقی» مترتب است. بدیهی است یافته‌های علمی در هر یک از این دو حوزه، یعنی فرااخلاق و اخلاق هنجاری،

-
1. Good
  2. Ought
  3. Pleasure
  4. Moral facts
  5. Harry Gunsler
  6. Ontology
  7. Epistemology
  8. Linguistics
  9. Psychology
  10. Morality
  11. Realistic and Unrealistic theories,
  12. Cognitive and Uncognitive Theories,
  13. Relativist and Absolutist theories
  14. David McNaughton

بر مسائل اخلاقی ریسک تأثیرگذار است و به طور طبیعی در حوزه‌هایی که با ریسک و مدیریت آن سروکار دارند، اهمیت می‌یابد؛ زیرا همان‌طور که در ادامه این اثر بیان خواهد شد، بررسی ریسک هیچ‌گاه خالی از مؤلفه‌های اخلاقی نیست. این مؤلفه‌ها در تعریف، ارزشیابی و مقبولیت ریسک تأثیرگذار بوده و از رویکردهای مختلف پیش‌گفته در حوزه‌فرااخلاق و اخلاق هنجاری تأثیر پذیرفته است.

برای نمونه، مفهوم «نامطلوب»^۱ سهم مهمی در تعریف و تبیین ماهیت ریسک دارد و توضیح و تبیین «نامطلوب» یکی از مباحث جدی در «فرااخلاق» است. نمونه دیگر در این خصوص آن است که قبول رویکرد مادی‌گرایانه و حس‌گرایانه،^۲ چارچوبی برای جلوگیری و اداره ریسک ارائه می‌دهد که با قبول رویکرد مابعدالطبیعی و الهی^۳ متفاوت است؛ زیرا هر یک از این دو نگرش دیدگاه‌هایی در حوزه هستی‌شناسی و وجودشناختی دارند که تأثیر معناداری بر مدیریت ریسک دارد.

در حیطه فرااخلاق؛ در صورتی که در رویکردی به لحاظ هستی‌شناسی، واقعیت‌های اخلاقی انکار شوند، به طور طبیعی موجب ناواقع‌گرایی در ارزش‌ها شده، مؤلفه ارزشی مطرح در ریسک مانند امور مضرّ و نامطلوب بر اساس احساس و نگرش افراد یا فرد شناسایی می‌شوند و این مهم به معنای پذیرش بحث نسبی‌گرایی است که مشکلات خاصی در ارزشیابی ریسک ایجاد می‌کند و در عین حال وابسته بودن ریسک به مؤلفه‌های ذهنی، دشواری بیشتری را در پیشگیری و چگونگی مواجهه با ریسک و درمان آن خواهد داشت؛ زیرا ریسک و خطرات، اموری دل‌بخواهی شده و سنجش‌پذیر بودن آنها مشکل می‌گردد.

همچنین در حوزه اخلاق هنجاری، معیارهایی^۴ برای شناخت و تمایز رفتار و تصمیم درست درست از نادرست، ارائه می‌شود؛ برای نمونه، آیا معیار رفتار درست لذت است و باید کاری را انجام داد که به بیشترین لذت بینجامد یا باید فضیلت‌ها را در نظر گرفت و یا بایستی به وظایف

---

1. Undesirable (هرچه مطلوب نباشد؛ خواه outcome یا event باشد)

2. Materialist and sensualist approach

3. Metaphysical and divine approach

4. Criteria

توجه کرد؟ نظریه‌های اخلاقی وظیفه‌گرا،^۱ سودگرا^۲ (در میان فیلسوفان) و نظریه امر الهی^۳ (در صاحب‌نظران ادیان) پاسخ‌های متفاوتی به این مسائل داده‌اند (گنسلر، ۱۳۸۵، ص ۳۱؛ فرانکنا، ۱۳۷۶، ص ۲۳-۲۶).

هریک از نظریه‌های اخلاقی درباره استناد درستی و نادرستی به فعل و تصمیم، دیدگاه خاصی را مطرح کرده‌اند؛ برای نمونه، نظریه‌های سودگرایی به سود حداکثری برای حداکثر افراد توجه کرده‌اند؛ از نظر آنان، اگر رفتار و تصمیم بیشترین سود را برای اکثر افراد داشت، اخلاقی است. نظریه‌های وظیفه‌گرا بر وظایف و اصول اخلاقی به‌عنوان معیارهای فعل و تصمیم درست تأکید می‌کنند. نظریه‌های حق‌محور،^۴ مانند نظریه رابرت نوزیک،^۵ به قوانین طبیعی معتقدند و می‌گویند افعال و تصمیم‌هایی که حقوق طبیعی انسان را نقض نکنند، درست هستند.

از نظر ادیان الهی، ملاک درست و نادرستی فعل و تصمیم، می‌تواند به تکالیف شرعی یا خواست خداوند متعال وابسته باشد؛ زیرا خداوند به‌عنوان خالق انسان برای هدایت انسان از جمله هدایت اخلاقی وی، پیامبران را فرستاده است. پیامبر گرامی اسلام ﷺ با مجموعه کامل از قرآن کریم، سنت و توصیه به استفاده از عقل در این مسیر کوشش نموده‌اند. ایشان در باره چرایی بعثت خود می‌فرمایند «إِنِّي بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (مجلسی، ۱۴۰۲، ج ۶۸، ص ۳۸۲)؛ و خداوند متعال در وصف ایشان فرمودند «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» (قلم، ۴)؛ و همچنین می‌فرمایند «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب، ۲۱). بر این مبنا نیز می‌توان رویکرد به اخلاق را سامان داد که پژوهشی مستقلی می‌طلبد.

اما باید توجه داشت که در این خصوص اندیشمندان مسلمان مباحث و دیدگاه‌های گوناگونی را مطرح کرده‌اند. این اثر تلاش خواهد نمود که در مسائلی مانند ارزش، عدالت، اهمیت خواست مردم، لذت، نقش ایمان در مخاطرات را با نظر و مبانی فلسفی اندیشمندان مسلمان مانند ملاصدرا، علامه طباطبایی و شهید مطهری تبیین نماید. در این راستا فاعلیت

-
1. Deontological
  2. Utilitarian Moral Theories
  3. divine command
  4. Right-oriented theories
  5. Robert Nozick

تسخیری و نظریه استخدام را برای حل مسئله تعارض و تمایز میان خواست‌های مردم را مطرح خواهد کرد و از بحث لذت اخروی و لذت موافق با فطرت در بحث ارزش‌شناسی برای اصلاح تحلیل ریسک استفاده خواهد نمود و در بحث چارچوب اخلاقی تصمیم نظریه عدالت را با این رویکرد متفکران مسلمان شرح می‌دهد.

درنهایت، باید گفت این پژوهش پس از توضیح و تقریر این نظریه‌ها، تعامل و رابطه آنها با مدیریت ریسک^۱ را بررسی خواهد کرد. مدیریت ریسک در رابطه با اخلاق هنجاری با این پرسش کلی مواجه می‌شود که آیا فعلی که پیامد ناخواسته یا «خلاف انتظار» داشته باشد، «فعل و تصمیم درستی» است؟ و در صورت درستی و ناگزیر بودن تصمیم، شرایط مقبولیت تصمیم چیست؟

مسئله اخلاق

از آنجاکه این اثر بر محور فلسفه اخلاق سامان می‌یابد، با این پرسش مهم مواجه است که اساساً مسئله اخلاق چیست و اخلاق در مرتبه نخست چه امری را در حیات بشری سامان می‌بخشد؟ آیا مسئله اخلاق «فعل» است؟ یا «شخص»؟ به تعبیر فیلسوفان اخلاق، مسئله در اینجا «اخلاقی» بودن است یا انجام دادن رفتار اخلاقی؟ یعنی آیا انسان به چگونه‌بودن بیندیشد یا به چگونه رفتار کردن و یا به هر دو آنها؟ (پینکافس، ۱۳۸۲^۲، ص ۲۳۹۳-۲۹۷؛ فرانکنا، ۱۳۷۶، ص ۱۴۴). پاسخ به این پرسش‌ها به حدى اهمیت دارد که هر دیدگاه اخلاقی باید موضع خود را درباره آن مشخص کند.

اتخاذ هر یک از این دو موضع در پیشگیری، اداره و مراقبت از ریسک^۳ تأثیر متفاوتی دارد؛ بدین ترتیب که اگر در دیدگاهی مسئله اولیه اخلاق «فعل و انجام دادن» در نظر گرفته شود، در پیشگیری، اداره و مدیریت صحنه ریسک و کنترل خروجی‌ها^۴ و پیامدهای^۵ آن به الزامات توجه

---

1. Rick management

2. Edmond L. Pincoffs

۳. منظور مجموعه پیش‌بینی‌ها و فعالیت‌هایی است، مانند خط‌مشی مدیریت ریسک، چارچوب مدیریت ریسک و... است که برای هدایت و کنترل سازمان با توجه به احتمال ریسک هماهنگ شده است؛ مانند آنچه در بخش مدیریت ریسک بیان می‌شود.

4. Outcome

5. Consequences

بیشتری خواهد داشت؛ یعنی در هریک از این موارد برنامه‌ها، قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورعمل‌ها تهیه می‌شود^۱ و در صورت نیاز دستورهای مدیر در موقعیت ریسک در عمل نیز صادر می‌شود؛

اما اگر در دیدگاهی، مسئله اولیه اخلاق شخص بسامان باشد، در سه محور پیش‌گفته بیشتر به تربیت انسان یا مسائل روان‌شناسی ریسک توجه می‌شود؛ برای نمونه، در پیشگیری به احتیاط، دوراندیشی، نقش انسان و... در ایجاد خطر توجه می‌شود (جوزی، ۱۳۸۷، ص ۱۵۵-۱۶۷).

اهداف تحقیق

بر اساس آنچه تاکنون بیان شد، اهداف این پژوهش را می‌توان در قالب موارد زیر برشمرد:

۱. بررسی «اخلاق ریسک» از دیدگاه فرااخلاق و اخلاق هنجاری؛
۲. تبیین تأثیر رویکردهای فرااخلاق و اخلاق هنجاری بر مدیریت ریسک.

اهمیت، ضرورت و موارد کاربرد

پیشرفت علم و فناوری از یک سو و گسترده‌شدن حوزه روابط انسان از سوی دیگر، قلمرو اختیار انسان در زندگی را محدودتر کرده است. درعین حال، انسان‌گریزی از پیامد رفتار فردی و سازمانی خود و دیگران ندارد؛ ازاین‌رو، محققان در پی طرح بنیانی هستند که در پرتوی آن با حفظ اختیار انسان، پیشرفت و گردش امور اجتماعی وی نیز دچار خلل نگردد. در این میان، بررسی اخلاقی ریسک و مدیریت آن، می‌تواند یاریگر جدی برای دستیابی به چنین چارچوبی تلقی گردد؛ به همین دلیل است که علوم مختلف هر یک به نوعی به ریسک توجه کرده و با دستیابی به رشته‌ای علمی با عنوان «تحلیل ریسک»^۲ میزان ریسک تصمیم‌ها را می‌سنجد؛ اما به نظر می‌رسد که به رویکرد اخلاقی ریسک توجه کافی نشده است و با وجود آنکه «تحلیل ریسک» و «مدیریت ریسک» بدون توجه به جنبه‌های فرهنگی و اخلاقی پذیرفتنی نیست و

---

۱. منظور برنامه‌ای در درون چارچوب مدیریت ریسک است که رویکرد، اجزای مدیریت و منابعی را که قرار است در مدیریت ریسک به کار روند، مشخص می‌کند.

2. Risk Analysis

ارتقای فرهنگ و ارزش‌های سازمان از اهداف مدیریت ریسک تلقی می‌شود؛^۱ اما رویکرد اخلاقی به موضوع تا همین اواخر در حاشیه بوده است. از سوی دیگر، برای وصول به زندگی نیک ضرورت دارد که رفتار و تصمیم‌های ریسک‌آور در مقام نظر تعریف گردیده و چارچوب اعتبار و توجیه آنها مشخص شود و در مقام عمل نیز حد و حدود رفتار و تصمیم‌های ریسک‌آور یا در موقعیت ریسک مشخص شده و حدود آن نیز بار دیگر توجیه گردند و نیز چگونگی توزیع ضررهای ناشی از ریسک‌ها به‌ویژه در سطح کلان که مسائلی مانند رعایت عدالت و مسئولیت را در پی دارد مشخص گردد؛ به عبارت دیگر، به این‌گونه پرسش‌ها که چه کسی مسئولیت ریسک را به عهده می‌گیرد؟ ریسک و پیامدهای آن چگونه کنترل‌شدنی است؟ راهبردها و ابزار مدیران برای توزیع و کنترل ریسک چیست؟ پاسخ داده شود.

پرسش‌های اصلی تحقیق

به نظر می‌رسد با توجه به مطالب پیش‌گفته، می‌توان موارد زیر را به‌عنوان پرسش‌های پژوهش پیش رو مطرح کرد:

۱. رابطه «فلسفه اخلاق» و «ریسک» چگونه است؟
۲. اخلاق ریسک چه تأثیری بر مدیریت ریسک دارد؟

واژگان و اصطلاحات

واژگان و اصطلاحات پژوهش در حوزه ریسک

ریسک:^۲ تأثیر عدم قطعیت^۳ بر اهداف است؛ یعنی تأثیر عدم قطعیت بر انحراف از آنچه مورد انتظار است.

مدیریت ریسک:^۴ به فعالیت‌های هماهنگ یک سازمان برای اداره و کنترل ریسک اطلاق می‌شود.

---

۱. ر.ک: ایزو ۳۱۰۰۰، سال ۲۰۱۸، برخط.

2. Risk

۳. در هستی‌شناسی، عدم قطعیت و در معرفت‌شناسی عدم اطمینان است.

4. Risk Management

خط‌مشی مدیریت ریسک: ^۱ بیانیه مقاصد و هدایت کلی سازمان درباره مدیریت ریسک است. خط‌مشی مدیریت ریسک باید اهداف و تعهد سازمان را برای مدیریت ریسک به‌روشنی بیان کند.

نگرش به ریسک: ^۲ مراد رویکرد سازمان به ارزیابی و پیگیری جدی، مراقبت، پذیرش یا اجتناب از ریسک است.

فرایند مدیریت ریسک: ^۳ بخشی جدایی‌ناپذیر از مدیریت است و به کاربرد روشمند خط‌مشی‌ها، رویه‌ها و عملکرد مدیریت در فعالیت‌های ارتباطی، مشاوره‌ای، ایجاد زمینه و شناسایی، تحلیل، درمان، پایش و بازنگری ریسک اشاره دارد.

برنامه یا طرح ریسک: ^۴ مشخص کردن اجزایی مانند رویه‌ها، عملیات، مسئولیت‌ها، توالی زمان فعالیت‌ها و منابعی که در مدیریت ریسک برای محصولی یا پروژه‌ای خاص، بخش یا کل سازمان در چارچوب مدیریت ریسک به کار گرفته خواهد شد.

صاحب ریسک: ^۵ فرد یا نهادی که دارای اختیار و مسئولیت برای اداره و مدیریت ریسک است.

ذی‌نفع: ^۶ شخص یا سازمانی که می‌تواند بر یک تصمیم یا فعالیت تأثیر بگذارد یا تحت تأثیر آن قرار گیرد یا خود را تحت تأثیر قرار دهد.

منبع ریسک: ^۷ عنصری که به‌تنهایی یا به‌طور ترکیبی توانایی ذاتی ایجاد ریسک را دارد. منبع ریسک می‌تواند ملموس یا غیرملموس باشد.

احتمال: ^۸ برآورد وقوع یک رخداد^۹ (Webster, 1913): یک عدد حقیقی بین صفر و یک

-
1. Risk Management Policy
  2. Risk Attitude
  3. Risk Management Process
  4. Risk management plan
  5. Risk Owner
  6. Stakeholder or interested party
  7. Risk source
  8. Probability
  9. Probability a measure of uncertainty of an event.

است که بیانگر درجه اطمینان فرد به گزاره‌ای قطعی است.^۱
 عدم قطعیت / عدم اطمینان: حالت نقص آگاهی درباره‌ی صحت یک گزاره یا یک قضیه است؛ به‌ویژه درباره آنچه که در نتیجه یک تصمیم قطعی از میان تمام نتایج احتمالی ممکن است حاصل شود. برخی عدم قطعیت/عدم اطمینان را با خطر مترادف می‌گیرند. برخی دیگر آن را نبود شناخت در مورد احتمالات^۲ می‌دانند.

رخداد:^۳ وقوع یا تغییر مجموعه‌ای از شرایط خاصی که می‌تواند منبع ریسک باشد. رخداد می‌تواند دربرگیرنده یک یا چند واقعه بوده، دلایل مختلفی داشته باشد. رخداد می‌تواند شامل پیش‌بینی اتفاقی باشد که با گذر زمان رخ ندهد؛ به‌عبارت‌دیگر، رخداد در مدیریت ریسک ماهیتی از نوع پیش‌بینی دارد و در برخی از موارد محقق نمی‌شود. افزون‌تر اینکه گاهی می‌توان از یک رخداد به‌عنوان «رویداد»^۴ یا «حادثه»^۵ یاد کرد.

پیامد:^۶ خروجی یک رخداد است که بر اهداف تأثیر می‌گذارد. پیامد می‌تواند قطعی یا نامشخص باشد و تأثیرات مثبت یا منفی، مستقیم یا غیرمستقیم بر اهداف داشته باشد. نتایج را می‌توان از نظر کمی یا کیفی بیان کرد. هر نتیجه‌ای می‌تواند از طریق پیامدهای آبشاری و تجمعی^۸ افزایش یابد. پیامدها را می‌توان به صورت کیفی یا کمی بیان کرد. پیامدهای اولیه می‌توانند از طریق تأثیرات ثانوی^۹ تشدید شوند.

کنترل:^{۱۰} به اندازه‌گیری که ریسک را حفظ یا اصلاح می‌کند، اطلاق می‌شود. به‌عبارت‌دیگر، کنترل فعل بازگرداندن عملکرد به معیارها و استانداردهاست.

---

1. Managing Risk Ethically Rosemary Robins and John Fleming April 2004.

2. lack of probabilistic know- edge

3. Event

4. Incident

5. Accident

6. Consequence

7. Outcome

8. Cascading and cumulative effects

9. knock-on effects

10. Control

تصمیم‌گیری: ^۱ انتخاب قطعی یک بدیل/ گزینه از میان چند گزینه برای حل مسئله است. ارتباطات ریسک: ^۲ تبادل و تسهیم اطلاعات در مورد ریسک بین تصمیم‌گیران و دیگر ذی‌نفعان.

بدیل: ^۳ راه‌حل‌های مختلفی که تصمیم‌گیرنده با بررسی‌های انجام‌گرفته برای حل مسئله پیش رو دارد.

پذیرش ریسک: ^۴ پذیرش ریسک به معیار پذیرش آن وابسته است. معیار پذیرش ریسک: ^۵ مرجعی است که ریسک پذیرفتنی یا ناپذیرفتنی با آن سنجش می‌شود. معیارها باید ارزش‌ها، اهداف و منابع سازمان را منعکس کنند. برخی از معیارها می‌تواند توسط الزامات قانونی و نظارتی و دیگر الزامات سازمانی، تحمیل یا از آنها ناشی شود. معیارهای ریسک باید با خط‌مشی مدیریت ریسک سازمان مطابقت داشته باشند.

تحلیل ریسک: ^۶ به فرایند درک ماهیت ریسک و تعیین سطح آن اطلاق می‌شود. تجزیه و تحلیل ریسک شامل بررسی دقیق عدم قطعیت‌ها، منابع ریسک، پیامدها، احتمال‌ها، رویدادها، سناریوها، کنترل‌ها و اثربخشی آنهاست. تحلیل ریسک بنیان لازم برای ارزشیابی ریسک و تصمیم‌گیری در مورد چگونگی «مواجهه ^۷ با ریسک» را فراهم می‌نماید. ارزشیابی ریسک: ^۸ فرایند تعیین برآورد میزان کمی یا کیفی یا ترکیبی ریسک مربوط به یک وضعیت به خوبی تعریف‌شده یا یک تهدید شناخته‌شده است.

ارزیابی ریسک: ^۹ فرایند دآوری در مورد نتایج ارزشیابی ریسک به منظور تعیین ارزش آن است؛ به عبارت دیگر، فرایند مقایسه نتایج ارزشیابی ریسک با معیارهای ریسک برای تعیین

-
1. Decision making
  2. Risk communication
  3. Alternative
  4. Risk acceptance
  5. Risk acceptance criterion
  6. Risk analysis
  7. Treatment
  8. Risk assessment
  9. Risk evaluation

پذیرفتنی بودن یا تحمل پذیر بودن و یا میزان ریسک است. مواجهه با ریسک: ^۱ فرایندی برای اصلاح ریسک است. مواجهه با ریسک می تواند شامل اجتناب یا پذیرش ریسک، سهم کردن طرف های دیگر در تحمل ریسک و حفظ ریسک همراه تصمیم آگاهانه در مورد آن باشد. پایش: ^۲ بررسی مداوم، نظارت، مشاهده انتقادی یا تعیین وضعیت به منظور شناسایی تغییر از سطح عملکرد مورد نیاز یا مورد انتظار در چارچوب مدیریت ریسک است. بازنگری / مرور: ^۳ فعالیتی است که برای مشخص کردن تناسب، کفایت و اثربخشی ریسک مورد مطالعه برای دستیابی به اهداف تعیین شده انجام می گیرد.

واژگان و اصطلاحات پژوهش در حوزه فلسفه اخلاق

فلسفه اخلاق: ^۴ یکی از شاخه های فلسفه است که موضوع بحث آن نهاد اخلاق است. فلسفه ای که درباره اخلاق ^۵ و اخلاقیات ^۶ بحث می کند. علم اخلاق: علم اخلاق بخشی از فلسفه عملی دانش فلسفه در نظام ارسطویی، مشایی و صدرایی است که در کنار سیاست مُدُن و سیاست منزل، رفتار انسان را سامان می بخشد. این علم در مرتبه نخست به تبیین فضایل و رذایل اخلاقی می پردازد و در مرتبه بعد راه های آراسته شدن به فضایل، شیوه های دوری از رذائل اخلاقی و درمان آنها را شرح می دهد. هدف علم اخلاق، آراستگی نفس انسان به ملکات اخلاقی شایسته و دوری از ملکات ناشایست است. در این علم، اخلاق به خلق و حالت نفسانی مرتبط است. فرااخلاق: بحث و تأمل فلسفی درباره چارچوب های مفاهیم، گزاره ها، معیارهای اخلاقی است و با روش عقلی و فلسفی، تحلیل و تبیین مفاهیم و احکام اخلاقی را از حیث

-
1. Risk treatment
  2. Monitoring
  3. Review
  4. Ethics
  5. Morality
  6. Morals

معناشناختی،^۱ وجودشناختی^۲ و معرفت‌شناختی^۳ بررسی می‌کند.

نظریه اخلاقی: این اصطلاح در متون فلسفه اخلاق گاهی ترجمه عبارت Ethical Theory است. در این صورت، به نظریه‌های اخلاقی در حیطه فرااخلاق اطلاق می‌شود. نظریه‌ها در این حیطه، در پی تدارک چارچوبی برای نقد، اصلاح یا کنارنهادن نظریه‌های هنجاری هستند؛ برای نمونه، نظریه‌های فرااخلاقی نسبی‌گرا، مطلق‌گرا، عدالت، عقلانیت، نظریه‌های توجیه، معیارهایی برای ارزیابی نظریه‌های اخلاقی در حیطه هنجاری ارائه می‌کنند؛ گاهی نیز اصطلاح نظریه اخلاقی ترجمه عبارت «Theory of Moral Philosophy» است و به نظریه‌های اخلاقی در حیطه اخلاق هنجاری اشاره دارد.

اخلاق هنجاری:^۴ معیارهای اخلاقی را برای رفتار درست و نادرست ارائه می‌دهد. این معیارها در قالب نظریه‌های اخلاقی طرح می‌شوند.

نتیجه‌گرایی:^۵ نظریه‌ای اخلاقی در حیطه هنجاری است که در آن معیار درستی و نادرستی رفتار نتیجه و پیامد آن است؛ از این رو، در این نظریه، ارزیابی رفتار، تابع نتایج آن است. **وظیفه‌گرایی:**^۶ نظریه‌ای اخلاقی در حیطه هنجاری است که مطابق آن معیار درستی و نادرستی رفتار، مطابقت آن با وظیفه و به نیت انجام وظیفه می‌باشد. در این نظریه، اصول اخلاقی نقش مهمی در ارزیابی اخلاق دارد.

اخلاق فضیلت‌مدار:^۷ نظریه‌ای در حیطه هنجاری است. در این نظریه معیار درستی و نادرستی رفتار، به فاعل اخلاقی فضیلت‌مند بستگی دارد؛ یعنی در صورتی که فضیلت‌ها و رذیلت‌ها در نفس فاعل اخلاقی راسخ شده به گونه‌ای که بدون تأمل قادر به رفتار اخلاقی باشد این فاعل فضیلت‌مند یا رذیلت‌مند شده است؛ بدین ترتیب رفتار شخص فضیلت‌مند درست و شخص رذیلت‌مند نادرست است.

-
1. Moral semantics
  2. Moral ontology
  3. Moral epistemology
  4. Normative Ethics
  5. Consequentialism
  6. Deontologist
  7. Virtue ethics

واژگان و اصطلاح‌های پژوهش در حیطه مشترک ریسک و فلسفه اخلاق

مسئولیت:^۱ مسئولیت در فلسفه اخلاق تابعی از نظریه اخلاقی است به همین دلیل، مسئولیت گاه در برابر رفتار درست و نادرست است (در نظریه‌های وظیفه‌گرا) و گاه مسئولیت در برابر فضایل (در نظریه‌های فضیلت‌گرا) است و گاه مسئولیت در برابر پیامد رفتار است (در نظریه پیامدگرا).

مقبولیت:^۲ به‌طورکلی مقبولیت یک رفتار به میزان تطابق آن با اخلاقیات اشاره دارد. معیارهای مقبولیت یک رفتار در نظریه‌های اخلاقی بیان می‌شود.

عقلانیت:^۳ برخی عقلانیت یک رفتار را به معنای هماهنگی و تطابق آن با اصول - قواعد عقل نظری و عملی - عقلانی می‌دانند. معیارهای عقلانیت در برخی از نظریه‌های اخلاقی، به استیفای شرایط اعتبار و توجیه آن وابسته است.

توجیه:^۴ توجیه در فلسفه اخلاق به معنای اعتبار عمومی یک نظریه یا نظام اخلاقی یا رفتار اخلاقی است. بحث مربوط به توجیه از حوزه معرفت‌شناسی وارد فلسفه اخلاق شده است و فیلسوفان شیوه‌های متفاوتی برای توجیه اخلاقیات طرح کرده‌اند.

ارزشیابی:^۵ به معنای داوری اخلاقی رفتار یا زیست اخلاقی است.

---

1. Responsibility

2. Acceptability

3. Rationality

4. Justification

5. assessment

